

Handlingsplan mot vold i nære relasjoner

for kommunene

Hamar, Elverum, Engerdal, Løten, Ringsaker,

Stange, Trysil, Våler og Åmot

2023 - 2026

Forord

Denne planen avløser den interkommunale Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2015 – 2019.

Det er nasjonale føringer for at kommunene skal utarbeide handlingsplaner mot vold i nære relasjoner. Kommunale handlingsplaner er et viktig verktøy for å styrke og samordne den kommunale innsatsen mot vold i nære relasjoner (se f.eks. Stortingsmelding 15 (2012-2013) [«Forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner»](#) og [«Frihet fra vold»](#), Regjeringens handlingsplan for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner 2021 - 2024).

Arbeidsgruppa har bestått av:

- Mona Elisabeth Gjerdrum, Våler - Psykisk helse- og rustjeneste
- Katrine N. Wolla, Stange - Barnevernleder
- Andreas Stallvik, Engerdal - Kommunalsjef helse, velferd og oppvekst*)/Carina Blestad helsesykepleier/Kine Vestad, virksomhetsleder Forebyggende rehabilitering
- Pia Jeanette Lyseggen, Trysil - Helsesykepleier
- Jorunn Austeng, Løten - Barnevernleder
- Hege Rismoen, Elverum - Utviklingsleder Familie og helse*)/Lena Haugseth, barnehagesjef
- Astrid Bekken, Åmot - Enhetsleder Spesialiserte tjenester
- Ida Lillehagen Løberg, Hamar - Barnevernkonsulent
- Ingrid Carina Morland, Hamar – Krisesenterleder, og Lilli-Ann Midtskogen, Krisesenteret
- Lisbet Gjønnes, Ringsaker - Enhetsleder Barne-og ungdomsvern

*) Avløst av ...

Det er den enkelte kommunes ansvar å sørge for implementering av planens vedtatte tiltak.

"Vold er enhver handling rettet mot en annen person som gjennom at denne handlingen skader, smerter, skremmer eller krenker, får denne personen til å gjøre noe mot sin vilje eller slutte å gjøre noe den vil". Per Isdal (2000)

Innhold

1. Oversikt over tiltak i planen	4
2. Innledning.....	5
3. Innsatsområder	6
3.1 Tidlig avdekking og identifisering	7
3.2 Barn og unge.....	7
3.3 Hjelp til utøvere	11
3.4 Ivaretagelse av særlig utsatte	12
3.5 Tverrfaglig ivaretagelse av alle som oppsøker Krisesenteret for hjelp og beskyttelse	14
3.6 Æresrelatert vold, negativ sosial kontroll og tvangsekteskap	15
4 Ressurser og samarbeidspartnere	16
5 Implementering av handlingsplanen	16
6 Lover og konvensjoner	17
7 Vedlegg	18
Litteratur:	18

1. Oversikt over tiltak i planen

Nr	Tiltak	Avsnitt	Målgruppe/tema
1.	Kompetansetiltak for tidlig avdekking og identifisering beskrives i strategiske kompetanseplaner	3.1.1	Ansatte
2.	Informasjonsstrategi som sikrer tidlig informasjon til foreldre om hva vold gjør med barns utvikling og veiledning om mer effektive oppdragerstrategier.	3.2.1	Foreldre
3.	Hver kommune har oversikt over foreldreveiledningsprogram som tilbys i kommunen og en plan for videreføring av drift	3.2.2	Foreldre
4.	Informasjon til barn om vold, hvor de kan få hjelp, og hjelp til barn om å sette ord på følelser	3.2.3	Barn/elever
5.	Tiltak for å styrke kompetansen i å snakke med barn om vold i barnehager, skoler, helsestasjon, skolehelsetjeneste og barnevern	3.2.4	Ansatte
6.	Kompetanseheving og prosedyrebeskrivelse for arbeid med voldssaker i barnevernet	3.2.5	Ansatte barnevern
7.	Kjærestevold blant ungdom – kompetanse og informasjon	3.2.6	Ungdom, ansatte i skoler,
8.	Strategi for utvikling og opprettholdelse av kommunale tiltak for sinnemestring el.l. utarbeides i kommunen	3.3.1	Voldsutøvere
9.	Kommunen tar kontakt med Bufdir., med intensjon om å bli en TryggEst-kommune. Handlingsplangruppa v/ koordinator søker om tilskuddsmidler på vegne av de samarbeidende kommunene innen søknadsfristen 31.3.2023.	3.4.1	Risikoutsatte voksne
10.	Etablere samarbeid med Mattilsynet for økt bevissthet i tjenestene om sammenhengen mellom mishandling og vanskjøtsel av dyr og vold i nære relasjoner, og etablere bedre samhandlingsrutiner	3.4.2	Samarbeid
11.	Forslag til samarbeidsavtaler mellom Hamar krisesenter og et samordnet kommunalt hjelpeapparatet, for å sikre godt samordnede tverrfaglige tjenester for voldsutsatte før, under og etter opphold på krisesenteret	3.5.1	Samarbeid
12.	Sikre lavterskel støtte- og behandlingstiltak for voldsutsatte i kommunen etter opphold på Krisesenteret	3.5.2	Utsatte
13.	Oversikt over tiltaksapparatet for voldsutsatte i den enkelte kommune	3.5.3	Befolkningen og ansatte
14.	Informasjon til fagpersoner om hvordan de søker veiledning om æresrelatert vold, negativ sosial kontroll og tvangsekteskap	3.6.1	Ansatte
15.	Hver kommune oppnevner en koordinator for oppfølging og implementering av handlingsplanen.	5.1	Implementering
16.	Hver kommune oppnevner en representant til handlingsplangruppa for revisjon av planen. Det bør tilstrebes at plangruppa er tverrfaglig sammensatt. Det utpekes en koordinator blant disse.	5.2	Revidering

2. Innledning

Norske myndigheter har forpliktet seg til å beskytte befolkningen mot vold, overgrep og annen inhuman behandling gjennom en rekke internasjonale avtaler. Istanbulkonvensjonens formål er å forebygge og bekjempe vold mot kvinner og vold i nære relasjoner. Barnekonvensjonens formål er å sikre barns rettigheter, bl.a. beskyttelse mot fysisk og psykisk mishandling, forsømmelse og annen utnyttelse fra foreldre og andre omsorgspersoner. Lanzarotekonvensjonens formål er å beskytte barn mot seksuell utnyttelse og seksuelt misbruk. (Justis- og beredskapsdepartementets handlingsplan [Frihet fra vold](#) 2021-2024, s. 15).

I straffeloven § 282 er mishandling i nære relasjoner definert slik: *«den som ved trusler, tvang, frihetsberøvelse, vold eller andre krenkelser, alvorlig eller gjentatt mishandler*

- a. sin nåværende eller tidligere ektefelle eller samboer,*
- b. sin eller nåværende eller tidligere ektefelles eller samboers slektning i rett nedstigende linje,*
- c. sin slektning i rett oppstigende linje,*
- d. noen i sin husstand, eller*
- e. noen i sin omsorg.»*

Handlingsplanen Frihet fra vold beskriver vold i nære relasjoner: *«Vold i nære relasjoner er ikke bare fysisk vold, men også psykiske, seksuelle og økonomiske overgrep mot en person voldsutøver har en nær relasjon til. Det kan være vold fra nåværende eller tidligere partner, inkludert kjæreste, samboer og ektefelle. Det kan også være vold mot andre i nær relasjon, både barn, unge, voksne og eldre. Vold mot familiens kjæledyr kan også være en del av voldsbildet. Ofte har volden en digital dimensjon. I ytterste konsekvens tar vold i nære relasjoner liv.»*

Ett av tiltakene i regjeringens handlingsplan 2021 - 2024 er at staten skal bidra til økt bruk av kommunale og interkommunalt handlingsplaner mot vold i nære relasjoner, ved å oppfordre til utarbeidelse av kommunale handlingsplaner eller innlemming av arbeidet mot vold i nære relasjoner i annet kommunalt planverk.

Med utgangspunkt i samarbeidet om Hamar Krisesenter har kommunene Hamar, Elverum, Engerdal, Løten, Ringsaker, Stange, Trysil, Våler og Åmot besluttet å samarbeide om en felles handlingsplan mot vold i nære relasjoner. Dette arbeidet startet i 2014, og resulterte i den interkommunale planen «Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2015 – 2019».

Verdens helseorganisasjon, WHO, definerer vold som forsettlig bruk, eller trussel om bruk, av fysisk makt eller tvang, rettet mot en selv, andre enkeltpersoner eller en gruppe, som enten resulterer i, eller har høy sannsynlighet for å resultere i, død, fysisk eller psykisk skade, eller mangelfull utvikling. I WHOs voldsbegrep inngår både fysisk vold, seksuelle og psykiske overgrep og omsorgssvikt. Begrepet vold i nære relasjoner brukes om vold og overgrep som rettes mot familiemedlemmer. Til dette regnes samlivspartnere, barn, søsken og foreldre, eller andre som lever i stabile bofellesskap (se [nkvt](#)s for ytterligere informasjon).

I «Frihet fra vold» vises det til en nasjonal omfangsundersøkelse fra 2014 der 9,2 % av kvinnene og 1,9 % av mennene oppga at de har blitt utsatt for alvorlig fysisk vold fra partner. 7 prosent av kvinnene og 0,8 prosent av mennene oppga at de har opplevd to eller flere grove voldsformer som

både grov fysisk vold og voldtekt. 9,4 prosent av kvinnene og 1,1 prosent av mennene hadde opplevd voldtekt i løpet av livet. Nær fire prosent av kvinnene oppgir at de har blitt voldtatt av partner. Menn oppga at de har blitt utsatt for mindre alvorlig vold i omtrent like stor grad som kvinner.

En nasjonal forekomststudie over vold og overgrep mot eldre fra NKVTS 2017 indikerer at mellom 56 500 og 76 000 hjemmeboende personer har vært utsatt for vold eller overgrep etter at de fylte 65 år, og at voldsutsatte eldre i liten grad kontakter tjenesteapparatet for hjelp.

Forekomsten av vold i Norge ser ut til å ha forandret seg lite fra slutten av 1980-tallet og frem til i dag. Fem prosent av den norske befolkningen, like mange kvinner og menn, oppgir at de noen gang i oppveksten har blitt utsatt for alvorlig vold fra foreldre. Over 20 prosent av kvinnene og nesten åtte prosent av mennene oppgir at de har vært utsatt for et seksuelt overgrep før de fylte 18 år.

I perioden 2011 – 2021 ble 73 personer drept av partner eller tidligere partner, og ytterligere 10 av kjæreste eller tidligere kjæreste. 62 ofre var foreldre, barn eller hadde en annen familierelasjon til gjerningspersonen. Se: [Politiet - nasjonal drapsoversikt 2021](#)

Ifølge den siste omfangsstudien fra NKVTS publisert 28.2.2023 oppga en av ti kvinner at de hadde blitt utsatt for alvorlig vold fra partner, mens det gjaldt 3 % av mennene. Kvinner og menn rapporterte i omtrent i like stor grad at de har vært utsatt for kontrollerende atferd fra partner. Menn utsettes ifølge undersøkelsen noe oftere for den mindre alvorlige fysiske partnervolden enn det kvinner gjør.

I denne undersøkelsen rapporterte omtrent én av ti at de har vært utsatt for alvorlig fysisk vold fra en forelder eller omsorgsperson i barndommen. Forekomsten var omtrent den samme når det gjaldt å ha sett en forelder utøve fysisk vold mot den andre. En av tre oppga at de hadde blitt utsatt for mindre alvorlig fysisk vold fra foreldre eller annen omsorgsperson i barndommen.

Å bli utsatt for vold i nære relasjoner vil kunne ha store og langvarige konsekvenser, fysisk og mentalt. Det rammer individets muligheter til livsmestring og påvirker skoleprestasjoner, arbeid, sosiale relasjoner og livskvalitet, og utgjør et omfattende samfunns- og folkehelseproblem.

Hensikten med denne handlingsplanen er å forebygge vold i nære relasjoner, legge til rette for at alle skal ha mulighet til å leve trygge liv, uten trusler om vold og seksuelle overgrep i sine nære relasjoner og sikre at utsatte får helhetlig og samordnet hjelp.

3. Innsatsområder

Arbeidsgruppa har konsentrert arbeidet inn mot noen innsatsområder og målgrupper:

- Forebygging
- Tidlig avdekking og identifisering
- Barn og unge
- Hjelp til utøvere
- Ivaretagelse av risikoutsatte voksne
- Æresrelatert vold
- Tverrfaglig ivaretagelse av alle som oppsøker Krisesenteret for hjelp og beskyttelse

Avgrensningen skjer for å sikre at oppgaven er overkommelig, siden det ikke er avsatt egne ressurser til arbeidet.

Innsatsområder som bør vurderes ved en senere oppdatering av planen er kvalitetssikring av arbeidet mot seksuelle overgrep, trusler og krenkelser på digitale plattformer, tvangsgifte og kjønnslemlestelse.

3.1 Tidlig avdekking og identifisering

Effektiv forebygging av vold vil inkludere å legge til rette for å redusere ulikhet i levestandard, fattigdom, rus, psykiske problemer og kriminalitet. Primærforebyggende, universelle strategier for gode oppvekst- og nærmiljøer ligger likevel utenfor rammene for denne handlingsplanen.

Tidlig avdekking og identifisering av vold inngår i forebyggingsbegrepet, fordi det vil forebygge videre problemutvikling og eventuell eskalering av vold. Vold i barndommen gir økt risiko for igjen å bli utsatt for vold i andre situasjoner og senere i livet; å stoppe voldsspiralen vil forebygge senere vold. Det vil være en viktig forebyggingsstrategi å sikre at det er god kompetanse på avdekking og identifisering av voldsutsatte i de tjenestenivåene som treffer hele befolkningen, som barselomsorg, helsestasjoner, barnehager og skoler.

3.1.1 Tiltak: Kompetansetiltak for tidlig avdekking og identifisering i universelle tjenester

Hver kommune legger inn i sine kompetanseplaner tiltak som skal øke kompetansen på tidlig avdekking, inkludert hvordan snakke om mulig vold og krenkelser med gravide, foreldre og barn.

Det utarbeides forslag til kompetansetiltak som kan gjøres tilgjengelig for alle relevante kommunalt ansatte. Kompetansetiltaket kan bestå av nettbaserte kurs, med mulighet for å supplere på den enkelte arbeidsplass med gruppebaserte diskusjoner. Eller mer omfattende opplæring alt etter behov i den enkelte kommune og tjeneste.

Et aktuelt eksempel er Tidlig inn. Dette er et opplæringsprogram innen temaene rus, psykisk helse og vold i nære relasjoner rettet mot helsesykepleiere og andre yrkesgrupper som møter småbarnsforeldre, gravide og deres partnere. Tidlig Inn styrker kommunens arbeid i møte med gravide og småbarnsforeldre og deres barn. Se <https://www.forebygging.no/tidliginn/>

Se vedlegg for ytterligere informasjon og linker

Tiltak: Kompetansetiltak for tidlig avdekking og identifisering beskrives i strategiske kompetanseplaner.

Ansvar: Avklares i den enkelte kommune

Frist: 31.12.2023

3.2 Barn og unge

Alle barn har rett til å være trygge og beskyttet mot vold. Det er ikke lov for voksne å slå, sparke, lugge, true eller skremme barn.

Tall fra NKVTS 2019 viste at 4 % av barna hadde opplevd det forskerne kaller «alvorlig vold» (slått med knyttneve eller hard gjenstand, sparket og banket opp), mens 15 % hadde opplevd det forskerne

kaller «mindre alvorlig vold». Den «milde» volden har blitt mindre vanlig over tid, mens den grove volden ikke er redusert. At det har blitt mindre av den milde volden, forklares med at familiekulturen har endret seg i Norge. Forskningen viste også at det ikke er tilfeldig hvem som blir rammet av vold og overgrep. Det er i all hovedsak barn fra familier med dårlig økonomi som rammes, i tillegg til barn med foreldre som ruser seg, har psykiske problemer eller er kriminelle.

Tabell: Fysisk vold fra en voksen hjemme (NKVTS)

	En gang		Flere ganger		Totalt	
	n	%	n	%	N	%
Lugget eller kløpet deg	630	7	523	6	1153	13
Ristet eller dyttet deg voldsomt	535	6	417	5	952	11
Slått deg med flat hånd	354	4	245	3	599	7
Slått deg med knyttneve eller med hard gjenstand	115	1	107	1	222	2
Sparket deg	156	2	106	1	262	3
Banket deg opp	54	1	50	1	104	2
Mindre alvorlig vold	636	7	701	8	1337	15
Alvorlig vold	177	2	198	2	375	4
Noen form for fysisk vold	670	7	1072	12	1742	19

Kilde: NKVTS [nkvts 2019 - Ungdoms erfaring med vold og overgrep i oppveksten](#)

Barn er ofre for vold både som direkte utsatt for vold og som vitne til vold. For et barn kan det gi like store psykiske skadevirkninger å være vitne til at nære omsorgspersoner eller søsken blir utsatt for vold, som om det ble utsatt for alvorlig fysisk vold selv.

Foruten frykten og de fysiske skadene barna kan oppleve i konkrete voldssituasjoner, kan voldsutsatte barn få vedvarende helseplager. Vold kan få konsekvenser for barnets neurologiske, kognitive og emosjonelle utvikling og psykiske helse. Barnet kan også utvikle tilknytningsproblemer, sosial tilbaketrekning, søvnvansker, lærevansker, aggresjonsproblemer, angst, depresjon og posttraumatisk stressyndrom.

Barn som utsettes for vold, opplever ofte ulike typer vold samtidig. Et barn som blir slått eller utsatt for seksuelle overgrep hjemme, blir også ofte skremt, truet og ydmyket. Barn som opplever vold hjemme, lever i større risiko for å bli utsatt for vold eller overgrep utenfor hjemmet. Familier med dårlig økonomi, brutte familierelasjoner, rus, kriminalitet og psykisk sykdom øker sjansen for at barn opplever vold eller seksuelle overgrep. Barn som vokser opp i familier med innvandrerbakgrunn, barn med funksjonsnedsettelse og barn som ikke identifiserer seg som gutt eller jente har også større risiko for å oppleve vold eller overgrep. Barn som har vært på flukt kan ha vært utsatt for eller vært vitne til vold og/eller overgrep under flukten eller i flyktningleiren.

I den siste forekomstundersøkelsen til NKVTS framkommer det at personer som hadde opplevd tre typer vold som barn hadde sju ganger høyere sannsynlighet for å oppleve ny vold som voksen, sammenlignet med personer uten voldserfaring i barndommen (NKVTS Rapport nr 1 2023)

Voldsutsatte barn går inn i voksenlivet med en økt sårbarhet, og de er ikke godt nok beskyttet mot ny vold. Barn som er utsatt for vold i barndommen har behov for beskyttelse på en rekke områder. Tiltak må settes inn på flere områder for å forebygge en negativ utvikling hos voldsutsatte barn.

Kunnskap om hva vold gjør mot barns utvikling, og at det finnes mer effektive oppdragerstrategier er viktig informasjon å sikre at alle foreldre får del i på et tidlig tidspunkt. Barn og unge må få kunnskap om vold og overgrep, hvem de kan søke råd hos og hvor de kan få hjelp.

3.2.1 Tiltak: Sikre tidlig informasjon til foreldre om hva vold gjør med barns utvikling og veiledning om mer effektive oppdragerstrategier

Det utarbeides forslag til informasjonsstrategi til foreldre for helsestasjon og barselomsorg om hva vold gjør med barn, og om andre og mer effektive oppdragerstrategier. Strategien skal sikre at alle foreldre får slik informasjon gjennom helsekontrollprogrammet, og at det tematiseres i foreldremøter i barnehagen.

Tilpasset informasjon om at det finnes hjelp å få og om aktuelle foreldreveiledningsprogram bør inngå. Eksempelvis [ICDP](#), [De utrolige årene](#), og [TIBIR](#):

- **International Child Development Programme (ICDP)** er et enkelt, helsefremmende og forebyggende program som har som mål å styrke omsorgen og oppveksten for barn og unge. Det retter seg mot omsorgsgivere og skal styrke deres omsorgskompetanse. Se: <https://www.icdp.no/language/nb/>
- **De Utrolige Årene (DUÅ)**: Utviklingsstøttende, forebyggende og behandlende tiltak for barn, deres familier, skoler, SFO/AKS og barnehager. Forskningsbasert tjenestestøtte tilbys for å sikre at organisasjoner som starter med DUÅ-tilbud lykkes med en stabil og varig implementering. DUÅ er en av de best dokumenterte forebyggingsprogrammene i Norge for å hjelpe barn med atferds- og sosiale vansker og deres familier. DUÅ har som mål å fremme barns psykiske helse ved å trygge foreldrene i foreldrerollen, styrke barns sosiale-, emosjonelle- og problemløsende ferdigheter, og å forebygge og behandle atferdsvansker. Se: <https://dua.uit.no/om/>
- **Tidlig innsats for barn i risiko (TIBIR)** er et program for forebygging og behandling av atferdsproblemer hos barn tilpasset det kommunale tjenestenivået. Se: <https://www.nubu.no/TIBIR/>
- **COS Trygghetssirkelen**. Mange foreldre synes det er utfordrende å gi barna sine trygghet og god oppvekst. Foreldreveiledningskurset Circle of Security (COS), trygghetssirkelen, har som mål å gi foreldre verktøy til å forstå bedre hvilke behov barn har, hvilke signaler barna gir og hva foreldrene kan gjøre for å møte disse behovene bedre. Se: https://www.bufdir.no/familie/tilbud_regionene/circle_of_security/

Se vedlegg for ytterligere informasjon og linker

Tiltak: Informasjonsstrategi som sikrer tidlig informasjon til foreldre om hva vold gjør med barns utvikling og veiledning om mer effektive oppdragerstrategier.

Ansvar: Avklares i den enkelte kommune

Frist: 31.12.2023

3.2.2 Tiltak: Sikre at kommunen har tilgang til egnede foreldreveiledningsprogram

Den enkelte kommune utarbeider egen oversikt over foreldreveiledningsprogram som kommunen vil tilby, en plan for hvordan disse foreldreveiledningsprogrammene skal driftes, på hvilket nivå og med hvilke ressurser, for å sikre robust drift på det nivået som vurderes som nødvendig ut fra behovet. Aktuelle tiltak kan være COS-P, De utrolige årene, ICDP, TIBIR-rådgivning og PMTO (se pkt 3.2.1)

Tiltak: Hver kommune har oversikt over foreldreveiledningsprogram som tilbys i kommunen og en plan for videreføring av drift

Ansvar: Avklares i den enkelte kommune

Frist: 31.12.2023

3.2.3 Tiltak: Kvalitetssikring av informasjon til barn og unge om vold og hvor de kan få hjelp

I tillegg til faktisk kunnskap om at barn har rett til beskyttelse mot vold og seksuelle overgrep, trenger barn å lære om kropp, grenser og å igjenkjenne og snakke om følelser. Kunnskap om vold og overgrep inngår i rammeplanen for barnehagen, opplæringsloven og læreplanen for skolen. I skolens læreplan som gjelder fra høsten 2020, er temaene seksualitet, grenser, vold og seksuelle overgrep nye læremål. Det finnes flere programmer som er utarbeidet for å styrke evnen til å gjenkjenne og sette ord på følelser, som Zippys venner, Grønne tanker – glade barn, Psykologisk førstehjelp m.v. Se liste med klassifisering på [Ungsinn](#), som støtte for valg av virksomme og evidensbaserte metoder. De som arbeider med barn, unge og deres foreldre bør også gjøre seg kjent med nettressurser som [dinutvei.no](#) for å kunne formidle slik informasjon videre.

Den enkelte kommune utarbeider en strategi for informasjon til barn om vold, hvor de kan få hjelp, og hjelp til barn om å sette ord på følelser.

Tiltak: Informasjon til barn om vold, hvor de kan få hjelp, og hjelp til barn om å sette ord på følelser.

Ansvar: Avklares i den enkelte kommune

Frist: 31.12.2023

3.2.4 Tiltak: Økt kompetanse i å snakke med barn om vold i barnehager, skoler, helsestasjon, skolehelsetjeneste og barnevern

Yrkesgrupper som yter tjenester til barn og unge skal ha særlig kompetanse i å snakke med barn om vanskelige temaer. [Snakkemedbarn.no](#) er et hjelpemiddel for å trene på samtaler med barn. Hver kommune lager sin egen strategi for å arbeide med samtaleprogrammet.

Tiltak: Tiltak for å styrke kompetansen i å snakke med barn om vold i barnehager, skoler, helsestasjon, skolehelsetjeneste og barnevern.

Ansvar: Avklares i den enkelte kommune

Frist: 31.12.2023

3.2.5 Tiltak: Kompetanseheving og prosedyrer for arbeid med voldssaker i barnevernet

Barneverntjenestene arbeidet med avdekking og tiltak mot vold etter bekymringsmeldinger. Hver barneverntjeneste må ha rutiner for avdekking, tiltak og samarbeid med andre instanser i arbeid med voldssaker, bl.a. hvordan det samarbeides med politi og Statens barnehus, innenfor retningslinjene for samhandling mellom politi og barnevern fra BUFdir.

Tiltak: Kompetanseheving og prosedyrebeskrivelse for arbeid med voldssaker i barnevernet.

Ansvar: Kommunal barnevernleder

Frist: 31.12.2023

3.2.6 Tiltak: Kjærestevold blant ungdom – kompetanse og informasjon

Begrepet «Kjærestevold» blir brukt om vold som blir utøvd i parforhold og nære relasjoner mellom unge i aldersgruppen fra tenåringer og opp til begynnelsen av 20-årene.

Som med annen vold i nære relasjoner kan volden ha mange former, både fysisk, psykisk, trusler og krenkelser, seksuell vold og press inkludert manipulering til handlinger den utsatte selv ikke ønsker. Volden kan også være en latent trussel om vold, ved at tidligere vold eller trusler om vold gir angst for at det kan skje igjen.

Digital vold kan også plasseres inn under begrepet «kjærestevold», som trusler gjennom sosiale medier, deling av private bilder, press til å dele bilder, og overgrep via nettet.

Å bli utsatt for vold av noen en er følelsesmessig bundet til, kan føre til særlig ambivalente følelser både med hensyn til å bryte ut av forholdet og å be om hjelp. Dessuten kan de følelsesmessige konsekvensene bli ekstra belastende.

Ungdom selv sier at det er viktig at kjæresteforhold og vold er et tema som blir tatt opp i skolen, at de får lære mer om sine rettigheter og hvor det er hjelp å få.

Tiltak: Informasjon om kjærestevold inngår i skolenes opplæring om seksualitet og samliv. Ungdom gjøres kjent med nettstedet «Unge relasjoner».

Ansvar: Skolene

3.3 Hjelp til utøvere

Tilgjengelig hjelp til voldsutøveren er viktig for å forebygge ny vold. Hjelpen må ta utgangspunktet i årsaken til voldsatferden. Oppdragelsesrelatert vold kan f.eks. handle om dårlige foreldrestrategier. I så fall er tilgang på gode foreldreveiledningstiltak som De utrolige årene og PMTO viktig. Det kan også handle om gjentakelse av oppdragelsesmønstre der fysisk vold mot barn regnes som hensiktsmessig som straff og grensesetting, slik at det er nødvendig å lære at vold er forbudt i Norge, hva det gjør med barns utvikling, og at det finnes bedre strategier for å få barn til å høre etter. Da kan ICDP være et egnet gruppekonsept for refleksjon. Sikring av at kommunen kan tilby egnede foreldreveiledningsprogram er beskrevet under kapittel Barn og unge.

I tillegg til de generelle foreldreveiledningsprogrammene bør alle kommuner ha tilgang på tilbud til utøvere som trenger hjelp til sinnemestring. Familievernkontorene har noen tilbud. Fra

Familievernkontoret Innlandet opplyses det at de gir tilbudet EEA (Enkel og effektiv aggresjonskontroll), en metode utviklet av Per Isdal. Men det opplyses samtidig at tilbudet er svært begrenset. Tilbudet går til foreldre eller par hvor Familievernkontoret oppdager vold i nære relasjoner gjennom det kliniske arbeidet i parsamtaler eller foreldresamabehandlingssamtaler. Det understrekes at metoden ikke passer dersom klienter har utøvd alvorlig/farlig fysisk mishandling, har et aktivt rusproblem, parforhold hvor den ene vil ut av forholdet og den andre vil bli, eller parproblematikk med mye angst og utøvende vold.

Alvorlige temperaments- og reguleringsvansker vil kreve omfattende arbeid å endre. Tilbud som Alternativ til Vold ville være et godt tilskudd til behandlingstilbudet i vår region.

3.3.1 Tiltak: Strategi for utvikling og opprettholdelse av kommunale sinnemestringskurs el.l.

Hver kommune vurderer behov og ressurser når det gjelder utvikling av lokale kommunale sinnemestringskurs, som eksempelvis:

- [«Litt sint»](https://www.littsint.no/): Det står respekt av foreldre som ønsker å jobbe med seg selv for å bedre hverdagen til barna. Littsint er en tjeneste med gratis materiell for foreldre som ønsker å jobbe med sinnemestring. Se: <https://www.littsint.no/>
- [Sinnemestring Brøsetmodellen](https://dinutvei.no/vold-i-naere-relasjoner/hva-er-sinnemestring-broset/): Tilbudet er landsomfattende og retter seg mot voldsutøvere over 18 år. Metoden brukes mest i gruppebehandling, men kan også brukes individuelt. Du kan lære teknikker for å kontrollere den aggressive atferden din, og jobbe med å endre holdninger. Se: <https://dinutvei.no/vold-i-naere-relasjoner/hva-er-sinnemestring-broset/>

Tiltak: Strategi for utvikling og opprettholdelse av kommunale tiltak for sinnemestring el.l. utarbeides i kommunen.

Ansvar: Avklares i den enkelte kommune

Frist: 31.12.2024

3.4 Ivaretagelse av særlig utsatte

Helse- og omsorgstjenesteloven § 3-3 a. Kommunens ansvar for å forebygge, avdekke og avverge vold og seksuelle overgrep

Kommunen skal ha særlig oppmerksomhet rettet mot at pasienter og brukere kan være utsatt for, eller kan stå i fare for å bli utsatt for, vold eller seksuelle overgrep. Kommunen skal legge til rette for at helse- og omsorgstjenesten blir i stand til å forebygge, avdekke og avverge vold og seksuelle overgrep.

[En nasjonal studie fra NKVTS i 2017](#) anslo at mellom 5 % og 7 % av eldre fra 65 år hadde voldserfaring det siste året, og at de som oppga at de hadde vært utsatt for vold, også oppga at de hadde vært utsatt for psykiske overgrep, seksuelle overgrep og økonomiske overgrep.

[Levekårsundersøkelsen fra 2018](#) oppga at 10 % av personer med funksjonsnedsettelse har vært utsatt for vold eller trusler, mot 5 % blant befolkningen for øvrig. Norsk og internasjonal forskning viser at kvinner med funksjonsnedsettelser utsettes for de samme formene for vold som kvinner generelt, i form av fysisk, psykisk, seksuell og økonomisk vold.

SSBs rapport [Levekår blant innvandrere i Norge 2016](#) beskrev at innvandrerbefolkningen er mer utsatt for levekårsbelastninger, inkludert vold. Over halvparten av beboerne på krisesentrene i 2019 hadde innvandrerbakgrunn ([Justisdepartementet 2021](#)). I Integreringsloven § 14 framgår det hva introduksjonsprogrammet som minimum skal inneholde. Her framgår det at alle deltakere som har barn under 18 år skal delta i kurs i foreldreveiledning. Det foreslås ikke ytterligere tiltak øremerket innvandrerbefolkningen i denne handlingsplanen.

Det må kunne antas at pårørende til personer med rusproblemer og eventuelle andre funksjonsnedsettelse som medfører reguleringsvansker og aggresjon vil ha en særlig risiko for å bli utsatt for vold og truende atferd.

I arbeid med forebygging av vold bør en også være oppmerksom på sammenhengen mellom mishandling og vanskjøtsel av dyr, og vold og vanskjøtsel i nære relasjoner

TryggEst: Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet har utviklet en modell for å hjelpe kommuner til å ivareta sine mest risikoutsatte voksne innbyggere, kalt TryggEst. Modellen inneholder forslag til hvordan en kommune kan organisere forebygging, avdekking og håndtering av vold og overgrep mot særlig risikoutsatte voksne. TryggEst-kommuner har prosedyrer for å håndtere bekymringemeldinger om risikoutsatte voksne og har tilgang til verktøy og kompetansetiltak for forebygging, avdekking og håndtering av vold.

TryggEst tilbyr kommunen et helhetlig system for å ivareta sin plikt til å forebygge, avdekke og avverge vold og seksuelle overgrep jf. helse- og omsorgstjenesteloven.

TryggEst-kommuner kan søke om midler til kompetanseheving om vold mot risikoutsatte voksne

Les mer om TryggEst her: <https://ny.bufdir.no/vold/tryggest/>

3.4.1 Tiltak: Strategi for forebygging, avdekking og håndtering av vold mot risikoutsatte voksne

Alle som yter kommunale tjenester til eldre og personer med funksjonsnedsettelse må ha kompetanse om vold, hvordan man kan snakke med brukere og deres pårørende om hvorvidt de blir utsatt for vold, og om håndtering av vold. Dette kan tematiseres på personalmøter eller introduseres i form av e-læringsprogram, alt etter hva som passer best for den aktuelle arbeidsplassen. Kommunen kan få en helhetlig modell for å ivareta sin plikt til å forebygge, avdekke og avverge vold og seksuelle overgrep gjennom TryggEst, som tilbys gjennom Bufdir.

Tiltak: Kommunen tar kontakt med Bufdir., med intensjon om å bli en TryggEst-kommune. Handlingsplangruppa v/ koordinator søker om tilskuddsmidler på vegne av de samarbeidende kommunene innen søknadsfristen 31.3.2023.

Ansvar: Avklares i den enkelte kommune

Frist: 30.6.2023

3.4.2 Tiltak: Etablere samarbeid med Mattilsynet for økt bevissthet om sammenhengen mellom mishandling og vanskjøtsel av dyr og vold i nære relasjoner

Der det forekommer vold og vanskjøtsel av dyr, kan det også foreligge andre risikofaktorer, som vold mellom familiemedlemmer. Ingen av deltakerkommunene har etablert samarbeid med Mattilsynet om saker der det både forekommer mishandling og vanskjøtsel av dyr, og vold og vanskjøtsel i nære

relasjoner. Arbeidsgruppa for handlingsplanen tar kontakt, for å avklare roller og eventuelle prosedyrer for samhandling.

Helsepersonelloven § 23 nr 5 gir helsepersonell opplysningsrett, uten hinder av taushetsplikt, til å informere Mattilsynet eller politi når yrkesutøvern har grunn til å tro at dyr blir utsatt for mishandling eller svikt i stell og tilsyn.

Les mer: [Se sammenhengen: Vold mot dyr og vold i nære relasjoner](#), Karianne Muri, NMBU

Tiltak: Arbeidsgruppa etablerer på vegne av samarbeidskommunene et samarbeid med Mattilsynet for økt bevissthet i de samarbeidende tjenestene om sammenhengen mellom mishandling og vanskjøtsel av dyr og vold i nære relasjoner, med henblikk på å etablere bedre samhandlingsrutiner i aktuelle saker.

Ansvar: Arbeidsgruppa utpeker to eller tre deltakere fra gruppa til å følge opp tiltaket

Frist: 30.6.2023

3.5 Tverrfaglig ivaretagelse av alle som oppsøker Kriesesenteret for hjelp og beskyttelse

Hvert år benytter ca 145 kvinner og menn Kriesesenteret for støtte, oppfølging og beskyttelse. I tillegg kommer ca. 60 barn. Av de voksne er det hvert år ca. 55 – 60 voksne som bruker Kriesesenteret som et midlertidig botilbud for beskyttelse. I tillegg kommer barn under 18 år som indirekte eller direkte er involvert i oppfølgingen eller botilbudet. Denne handlingsplanen omhandler ikke innholdet i selve kriesesentertilbudet. Innholdet i kriesesentrene er beskrevet i [kriesesenterveilederen](#). Som samarbeidskommuner om Kriesesentertilbudet er vi opptatt av at brukerne av kriesesenteret får godt samordnede tverrfaglige tjenester før, under og etter opphold på kriesesenteret. Ivaretagelse av alle som utsettes for vold, og sikre at de får helhetlig og samordnet hjelp, må være en sentral prioritet for handlingsplanen.

Å være voldsutsatt gir i seg selv ikke rett til psykisk helsehjelp fra spesialisthelsetjenesten. Psykisk helsevern i kommunene og andre deler av hjelpeapparatet som NAV, barnevern og helsestasjon/skolehelsetjeneste må derfor ha kompetanse på støtte, oppfølging og psykisk helsehjelp til voldsutsatte.

3.5.1 Tiltak: Prosedyrer for å sikre samarbeid mellom Kriesesenter og kommunen

Voldsutsatte som oppsøker Kriesesenteret må sikres forsvarlig oppfølging fra hjemkommunens hjelpeapparat under og etter oppholdet. Prosedyrebeskrivelser mellom Hamar kriesesenter og et samordnet hjelpeapparat i samarbeidskommunene, vil kunne bidra til god og samordnet innsats. Det vil være hensiktsmessig at det utarbeides en mal for slike prosedyrer, som danner utgangspunkt for lokale tilpasninger, ut fra behov og struktur i den enkelte kommune.

Tiltak: Det utarbeides forslag til prosedyrebeskrivelser mellom Hamar kriesesenter og et samordnet hjelpeapparat i samarbeidskommunene, for å sikre godt samordnede tverrfaglige tjenester for voldsutsatte før, under og etter opphold på kriesesenteret.

Ansvar: Kriesesenterets leder

Frist: 31.12.2023

Implementering: Forslag til samarbeidsavtale sendes til kommunens kontaktperson, som tar ansvar for eventuell lokal tilpasning, forankring og distribusjon til aktuelle samarbeidspartnere i egen kommune. Kriesesenterets leder tar kontakt med aktuelle ressurspersoner for innspill og bistand til å utarbeide forslag til samarbeidsplan

3.5.2 Tiltak: Sikre kom kompetanse om vold i nære relasjoner og tiltak for voldsutsatte i kommunen

Det utarbeides forslag til kompetansetiltak med sikte på å styrke kompetansen på oppfølging, støtte og behandling av voldsutsatte i kommunene etter opphold på Kriesesenteret, for å sikre forsvarlig oppfølging og hjelp. Kompetansetiltaket kan også være i form av digitale løsninger, tilpasset den enkelte kommunes og enhets behov.

Tiltak: Sikre kompetansetiltak om voldsutsatte i relevante deler av hjelpeapparatet

Ansvar: Avklares i den enkelte kommune

Frist: 31.12.2023

3.5.3 Tiltak: Sikre at alle samarbeidskommunene har et tiltaksapparat tilpasset behovet og ressursene i sin kommune

Hver kommune har oversikt over hvilke tilbud som finnes i egen kommune, og hvordan ressursene skal brukes for å kunne gi tjenester på det nivået som vurderes som nødvendig ut fra behovet. En generell oversikt ligger som vedlegg til denne handlingsplanen.

Tiltak: Oversikt over tiltaksapparatet for voldsutsatte i den enkelte kommune

Ansvar: Den enkelte kommune

Frist: 31.12.2023

3.6 Æresrelatert vold, negativ sosial kontroll og tvangsekteskap

Kompetanseteamet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og negativ sosial kontroll gir råd og veiledning til utsatte og fagpersoner i tjenesteapparatet, frivillige organisasjoner og privatpersoner i konkrete saker. Kompetanseteamet er plassert i Barne-, ungdoms-, og familiedirektoratet og dekker hele landet. I 2021 ga de råd i 759 saker. 44,5 % av henvendelse gjaldt barn og unge under 18 år. De mest frekvente hovedbekymringene vedrørende barn og unge under 18 år var frykt for ufrivillig opphold i utlandet/ufrivillig opphold i utlandet (til sammen 143 saker), trusler og vold (79 saker) og frykt for kjønnslemlestelse (31 saker). De mest fekvante hovedbekymringene for voksne var trusler og vold (165 saker) frykt for tvangsekteskap (112 saker), ufrivillig opphold i utlandet/frykt for ufrivillig opphold i utlandet (51 saker).

Av det totale antall saker i kompetanseteamet gjaldt 18 personer bosatt i Innlandet. Det kan antas at det reelle antallet saker er høyere enn det antallet som er drøftet med kompetanseteamet.

Kontaktinformasjon kompetanseteamet:

- Telefon: 478 090 50 (mandag–fredag kl. 9–15)
- E-post: Kompetanseteamet@bufdir.no

3.6.1 Tiltak: Informasjon til fagpersoner om hvordan de søker veiledning om æresrelatert vold, negativ sosial kontroll og tvangsekteskap

Vi kjenner ikke omfanget av saker vedrørende æresrelatert vold, negativ sosial kontroll og tvangsekteskap i de samarbeidende kommunene. Det er urealistisk å forvente at alle ansatte i velferdstjenester har kompetanse i å håndtere slike saker, men fagpersoner bør ha kjennskap til hvordan de skal søke veiledning i saker som handler om bekymring for æresrelatert vold, negativ sosial kontroll og tvangsekteskap.

Nettstedet «Rettentil.no» er en ressurside for fagpersoner som møter unge som er utsatt for negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse i arbeidet.

Tiltak: Informasjon om kompetanseteamet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og negativ sosial kontroll, samt informasjon om nettstedet «Rettentil.no» gjøres tilgjengelig for fagpersoner i skole og velferdstjenester.

Ansvar: Den enkelte kommune

4 Ressurser og samarbeidspartnere

Som vedlegg til denne planen ligger en oversikt over relevante kommunale hjelpeinstanser, eksterne samarbeidspartnere, kunnskapssentra og hjelpetelefoner.

Oversikten oppdateres etter behov, og gjøres kjent internt og eksternt i den enkelte kommune etter behov. En koordinator i hver kommune er ansvarlig for oppdateringen, og samrår seg med koordinatorene i de øvrige kommunene.

5 Implementering av handlingsplanen

Hver kommune tilpasser innhold og gjennomføring av tiltakene til sine behov, ressurser og struktur. Det oppnevnes en koordineringsansvarlig for implementeringen av planen i hver kommune. De koordineringsansvarlige møtes midtveis i planperioden for å samråde seg, utveksle erfaringer og evaluere.

5.1 Tiltak implementering: Koordineringsansvarlig oppnevnes i hver kommune

Tiltak: Hver kommune oppnevner en koordinator for oppfølging og implementering av handlingsplanen.

Ansvarlig: Ansvarlig kommunalsjef i den enkelte kommune

5.2 Tiltak revidering

Innen utgangen av 2026 konstitueres det en ny arbeidsgruppe for videreføring og revidering av handlingsplanen. Arbeidsgruppa skal bestå av en deltaker fra hver kommune og representere forskjellige fagfelt og målgrupper. Lederen for Krisesenteret deltar også.

Mandat for arbeidsgruppa:

- Revidere interkommunal handlingsplan mot vold i nære relasjoner
- Følge opp om tiltakene i planen er gjennomført
- Vurdere eventuelle nye tiltak
- Frist: 30.6.2027

Tiltak: Hver kommune oppnevner en representant til handlingsplangruppa for revisjon av planen. Det bør tilstrebes at plangruppa er tverrfaglig sammensatt. Det utpekes en koordinator blant disse.

Ansvar: Kommunedirektørene utpeker en koordinator for revisjon av handlingsplanen.

6 Lover og konvensjoner

Barneloven § 30, 3. ledd: Totalforbud mot vold mot barn, også som ledd i foreldrenes oppdragelse av barna

Barnevernsloven §§ 1-1, 15-1: Loven skal sikre at barn og unge som lever under forhold som kan skade deres helse og utvikling, får nødvendig hjelp, omsorg og beskyttelse til rett tid.

Kommunen skal fremme gode oppvekstvilkår gjennom tiltak for å forebygge at barn og unge utsettes for omsorgssvikt eller utvikler atferdsproblemer. Kommunestyret selv skal vedta en plan for å forebygge omsorgssvikt og atferdsvansker.

Familievernkontorloven Familievernkontorene skal gi et tilbud om behandling og rådgivning der det foreligger vansker, konflikter eller kriser i familien. Familievernkontorene bør også drive utadrettet virksomhet om familierelaterte tema. Dette kan bestå av veiledning, informasjon og undervisning rettet mot hjelpeapparatet og publikum.

FNs barnekonvensjon: FNs konvensjon om barns rettigheter ble ratifisert av Norge i 1991.

Barnekonvensjonen gir alle barn under 18 år rett til en trygg og god oppvekst, og gir staten plikt til å forebygge, hjelpe og gi støtte til barn og unge som er utsatt for vold og seksuelle overgrep. Les mer på [nkvts hjemmeside](#).

Folkehelseloven: Kommunen skal fremme befolkningens helse, trivsel, gode sosiale og miljømessige forhold og bidra til å forebygge psykisk og somatisk sykdom, skade eller lidelse, bidra til utjevning av sosiale helseforskjeller og bidra til å beskytte befolkningen mot faktorer som kan ha negativ innvirkning på helsen (§ 4).

Helse- og omsorgstjenesteloven § 3-3a: Kommunen skal legge til rette for at helse- og omsorgstjenesten blir i stand til å forebygge, avdekke og avverge vold og seksuelle overgrep.

Istanbulkonvensjonen: Istanbul-konvensjonen inneholder konkrete og detaljerte plikter for staten om hvordan den kan forebygge, avverge, bekjempe, etterforske og straffeefølge vold mot kvinner

og vold i nære relasjoner. Den inneholder blant annet behovet for forebygging rettet mot særlig sårbare personer, holdningsskapende arbeid, opplæring av fagfolk og tiltak for å verne utsatte barn og voksne mot nye voldshendelser, samt informasjon om tilgjengelig hjelp. Konvensjonen trådte i kraft i Norge 1. november 2017.

[Krisesenterloven](#) Alle kommuner plikter å sørge for et krisesentertilbud til voksne og barn utsatt for vold i nære relasjoner. Tilbudet skal omfatte et telefontilbud, et dagtilbud og et botilbud, og oppfølging i reetableringsfasen.

[NAV-loven](#) Arbeids- og velferdsforvaltningen skal møte det enkelte mennesket med respekt, bidra til sosial og økonomisk trygghet og fremme overgang til arbeid og aktiv virksomhet.

[Prop. 100 L \(2020–2021\)](#) Endringer i velferdstjenestelovgivningen (samarbeid, samordning og barnekoordinator)

De forskjellige velferdstjenestelovene (barnehagelov, barnevernlov, krisesenterlov, helse- og omsorgstjenestelov, opplæringslov, pasient- og brukerrettighetslov, psykisk helsevernlov, sosialtjenestelov, spesialisthelsetjenestelov osv.) er gitt bestemmelser som skal styrke oppfølgingen av utsatte barn og unge og deres familier gjennom økt samarbeid mellom velferdstjenestene. Bestemmelsene tydeliggjør, harmoniserer og styrker velferdstjenestenes plikt til å samarbeide.

[Sosialtjenesteloven](#) Loven skal bidra til at utsatte barn og unge og deres familier får et helhetlig og samordnet tjenestetilbud og forebygge sosiale problemer.

7 Vedlegg

1. Oversikt over ressurser og samarbeidspartnere: Vedlegget gir en oversikt over kommunale instanser som vil ha en rolle i arbeidet mot vold i nære relasjoner, eksterne samarbeidspartnere, kompetanseinstitusjoner, nettressurser og hjelpetelefoner.
2. Ringsaker Barne- og ungdomsvern: Samhandling ved voldsmistanke. Modell for barneverntjenesten i Ringsakers samarbeid med Statens barnehus og politiet

Litteratur:

Isdal, Per (2017): *Smittet av vold* (1. utgave). Fagbokforlaget

Hafstad, Gertrud Sofie og Augusti, Else-Marie (red) (2019). Ungdoms erfaring med vold og overgrep i oppveksten. En nasjonal undersøkelse av ungdom i alderen 12 til 16 år. Rapport nr. 4 2019. NKVTS.

Justis- og beredskapsdepartementet (2021). *Handlingsplan – Frihet fra vold*. Regjeringens handlingsplan for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner 2021–2024

NKVTS – Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress, Vold og overgrep
<https://www.nkvts.no/tema/vold-og-overgrep-i-naere-relasjoner/#rapporter>

Maria Teresa Grønning Dale, Helene Flood Aakvaag og Ida Frugård Strøm (redaktører), (2023). *Omfang av vold og overgrep i den norske befolkningen. Rapport nr 1/2023*. Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Muri, Karianne (2020). Se sammenhengen: Vold mot dyr og vold i nære relasjoner. Forskergruppe dyrevelferd, NMBU Veterinærhøgskolen

Politiet – KRIPOS (2021). Nasjonal drapsoversikt 2021, Drap i Norge i perioden 2011 – 2021.

Sandmoe, A., Wentzel-Larsen, T. & Hjemdal, O. K. (2017). *Vold og overgrep mot eldre personer i Norge: En nasjonal forekomststudie*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Rapport 9/2017.

SSB (2018): *Levekårsundersøkelsen 2018, Levekårsundersøkelsen EU-SILC*. Tema: boforhold, utsatthet og uro for lovbrudd. Dokumentasjonsnotat.